

การเมืองในชีวิตประจำวันของครัวเรือนอีสาน ภายใต้บริบทของการปลูกอ้อยในฐานะพืชพลังงาน¹

Everyday Politics of Rural Households in the Isan Region under the Context of Sugarcane Growing as Energy Crops

นัฐกานต์ อัครพงษ์พิศศักดิ์² / Nattakant Akarapongpisak

บทคัดย่อ

บทความนี้ตั้งคำถามถึงผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมอ้อยและเอทานอลในประเทศไทยที่มีต่อครัวเรือนเกษตรกรในภาคอีสานนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา โดยให้ความสำคัญกับ “การเมืองในชีวิตประจำวัน” กล่าวคือ การที่ครัวเรือนจัดการความสัมพันธ์กับรัฐและหน่วยธุรกิจในด้านการผลิตและการจัดแบ่งทรัพยากรควบคู่ไปกับการแสวงหากลยุทธ์การจัดการทางการเกษตร ทั้งนี้ ผลการวิจัยแบบผสานวิธีในจังหวัดขอนแก่นและกาฬสินธุ์ชี้ให้เห็นว่า ผู้ปลูกอ้อยปรับเปลี่ยนการจัดการที่ดินภายใต้แนวทางการเปลี่ยนที่นำมาเป็นไร่อ้อยซึ่งได้รับการส่งเสริมจากบริษัทและรัฐ และเลือกปลูกพืชการเมืองอื่นๆ ควบคู่ไปกับการทำไร่อ้อย ทั้งนี้ ชาวไร่อ้อยอิสระและเกษตรกรที่มีสัญญากับบริษัทประสบความสำเร็จต่างๆ กันในการหลีกเลี่ยงเงื่อนไขที่ทำให้พวกเขาเสียเปรียบ การเข้าถึงเงินส่วนต่างราคาอ้อยขั้นสุดท้ายและสินเชื่อจากรัฐ และการเรียกร้องผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเมื่อเผชิญปัญหาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากการดำเนินงานของบริษัท

คำสำคัญ: การเมืองในชีวิตประจำวัน การพัฒนาในภาคอีสาน ชนบทอีสาน พืชพลังงาน เอทานอล อ้อย

¹ งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากงบประมาณเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ 2556 วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

² อาจารย์วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Abstract

This article investigates the impacts of the expansion of the sugarcane and ethanol industries on village households in northeast Thailand from 2007 onwards. It highlights the villagers' everyday politics which are closely related to their adjustment of livelihood strategies. Based on a mixed-method research, the findings from Khon Kaen and Kalasin provinces revealed that farmers managed their lands or negotiated land rental as the sugar companies and state authorities encouraged rice farmers to grow sugarcane aiming to increase supplies for ethanol production. Moreover, they continued to farm other 'political crops'. Contract and non-contract sugarcane farmers evaded some contractual arrangements disadvantageous to them and made themselves eligible for credits and price supports provided by the government. They used local administrative organizations as mediators and their supporters to settle disputes over pollution problems with the companies. These everyday political acts contributed to the persistence of northeastern households whose economic base has remained agriculture.

Keywords: everyday politics, development in Isan, rural Isan, energy crops, ethanol, sugarcane

บทนำ

ท่ามกลางปรากฏการณ์ที่ราคาอ้อยในตลาดโลกปรับตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องระหว่างปี 2553-2555 และการที่รัฐออกนโยบายและมาตรการจำนวนมากเพื่อสนับสนุนธุรกิจอุตสาหกรรมเอทานอล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การยกเลิกการจำหน่ายเบนซิน 91 หลังจากที่ได้นำนโยบายรถยนต์คันแรกแล้วเสร็จ พื้นที่การปลูกอ้อยโรงงานโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือเพิ่มขึ้นจาก 2,849,690 ไร่ ในปีเพาะปลูก 2552/2553 เป็น 3,936,371 ไร่ ในปีเพาะปลูก 2555/2556 โดยในหลายจังหวัดเกษตรกรหันไปปลูกอ้อยแทนข้าวนาปีและมันสำปะหลัง (สำนักงานคณะกรรมการอ้อยและน้ำตาลทราย, 2553; 2556) ในเวลาเดียวกันเกษตรกรชาวไร่อ้อยภาคอีสานได้เคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาด้านทุนการผลิตและราคาในท้องตลาด โดยเพิ่มส่วนต่างราคาอ้อย

ขั้นสุดท้าย การเคลื่อนไหวดังกล่าวให้ภาพที่ขัดกับการณรงค์ของรัฐบาลให้เกษตรกรเปลี่ยนจากการทำนาเป็นการทำไร่อ้อยเพื่อลดภาระการอุดหนุนสินค้าเกษตรของรัฐในระยะยาว ทำให้เกิดคำถามว่า การขยายตัวของอุตสาหกรรมอ้อยและเอทานอลอย่างต่อเนื่องในช่วงหลายปีที่ผ่านมาส่งผลต่อชนบทภาคการเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยอย่างไร

ทั้งนี้ งานศึกษาที่ผ่านมาในประเด็นดังกล่าวแบ่งออกได้เป็นสองแนวทางหลักๆ แนวทางแรกเป็นของภาครัฐและธุรกิจเอกชน ซึ่งมองว่าการปลูกอ้อยเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ให้ผลตอบแทนสูงสำหรับชาวบ้านโดยเฉพาะเมื่อความต้องการพืชพลังงานเข้าสู่กระบวนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น (คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์ วุฒิสภา, 2547; กฤษฎา มนเทียรวิเชียรฉาย, ม.ป.ป.) ขณะที่แนวทางที่สองซึ่งเป็นมุมมองของนักพัฒนาทางเลือกโต้แย้งว่า การปลูกอ้อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนจากการปลูกข้าวมาปลูกอ้อยอาจผลักดันให้ชาวบ้านมีหนี้สินมากขึ้นเนื่องจากต้นทุนการผลิตสูง ความเสียหายจากการอยู่ภายใต้พันธะสัญญากับโรงงาน และการประสบปัญหามลพิษจากโรงงาน รวมทั้งสูญเสียความหลากหลายของแหล่งอาหารและพื้นที่เลี้ยงสัตว์ (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ, 2551) ผลการวิจัยจากหมู่บ้านสองแห่งในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดกาฬสินธุ์ในบทความชิ้นนี้ ชี้ให้เห็นว่าข้อสังเกตของทั้งสองฝ่ายต่างก็มีน้ำหนัก แต่มุ่งอธิบายว่าท่ามกลางโอกาสและความเสี่ยงในยุคที่รัฐส่งเสริมการปลูกอ้อยในฐานะพืชพลังงาน ชาวบ้านได้ปรับกลยุทธ์การจัดการทางการเกษตรทั้งในฐานะเกษตรกรภายใต้ระบบพันธะสัญญาและนอกระบบพันธะสัญญา ขณะที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้กลายเป็นพื้นที่ในการต่อรองระหว่างหมู่บ้านและบริษัทธุรกิจในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรน้ำ โดยเฉพาะเมื่อบริษัทปรับใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อดึงดูดเกษตรกรเข้ามาสู่ระบบพันธะสัญญา

ข้อค้นพบดังกล่าวไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นการปรับยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (livelihood strategies) ตามแนวการศึกษาสังคมวิทยาการพัฒนาเท่านั้น แต่ยังชี้ให้เห็นถึง “การเมือง” ในชีวิตประจำวัน (everyday politics) ของชาวบ้านในชนบท ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้และกระจายทรัพยากรสาธารณะและทรัพยากรเอกชน

(public and private resources) และความสมดุลระหว่างอำนาจของรัฐที่แสดงออกผ่านนโยบายและสถาบันกลไกต่างๆ กับสิทธิของประชากรหรือพลเมือง (Leftwich, 2005: 13) ทั้งนี้ ชาวบ้าน ซึ่งมีแนวคิดและค่านิยมที่ไม่ได้สวนทางกับตลาดหรือนโยบายของรัฐอย่างสิ้นเชิง อาจแสดงพฤติกรรมในลักษณะของการอำแขนรับยอมตาม ปรับหรือต่อต้านกฎหรือบรรทัดฐานเกี่ยวกับการผลิตและจัดแบ่งทรัพยากรที่รัฐหรือตลาดเป็นผู้กำหนด (Kerkvliet, 2009: 232) ทั้งโดยผ่านการคิดคำนวณและในลักษณะที่เป็นเพียงปฏิกิริยา (reaction) ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังกรณีของชาวไร่อ้อยขอนแก่นและภาพสินธุ์

ผลการศึกษาในบทความชิ้นนี้มาจากการวิจัยแบบผสมวิธี (mixed-method research) ซึ่งประกอบด้วย การเก็บข้อมูลครัวเรือนโดยใช้แบบสอบถามกับตัวแทนครัวเรือน 87 ครัวเรือน ในหมู่บ้านห้วยไผ่ ตำบลน้ำพอง อำเภอคำชะอี จังหวัดขอนแก่น และการสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแทนครัวเรือน 34 ครัวเรือนในหมู่บ้านห้วยไผ่ และอีก 27 ครัวเรือนในหมู่บ้านจุ่มจิ่ง ตำบลจุ่มจิ่ง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์แบบโควตาตามเกณฑ์รายได้ การถือครองที่ดิน และความสัมพันธ์ทางการผลิตและการตลาด ทั้งนี้ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างเดือนมีนาคมถึงเดือนกันยายน 2556

“การเมืองในชีวิตประจำวัน” และหนัยต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบท

แนวคิดที่ว่าด้วย “การเมืองในชีวิตประจำวัน” มีอิทธิพลอย่างสูงต่องานศึกษาการเมืองในภาคการเกษตร ซึ่งพยายามชี้ให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับอำนาจของรัฐและตลาด โดยทำหาคำอธิบายว่าด้วยการครอบงำทางอุดมการณ์ที่ทำให้คนที่ตกเป็นเบี้ยล่างยินยอมพร้อมใจอยู่ในสถานะดังกล่าว (Wertheim, 1974 อ้างใน Kerkvliet, 1993: 463) แต่กลับเผยให้เห็นความเป็นผู้กระทำการของพวกเขา

จุดกำเนิดของแนวคิด “การเมืองในชีวิตประจำวัน” คือ การอธิบายพฤติกรรมของชาวนา (peasants) ที่มีลักษณะต่อต้านโครงสร้างอำนาจและระบบ

การจัดการทรัพยากรที่เป็นอยู่ ผ่านการแสดงออกซึ่งความขยะแขยง โกรธ ชุ่นเคือง หรือต่อต้าน อย่างไม่เป็นที่สังเกต เช่น การบ่น นินทา ล้อเลียน หลีกเลี้ยง ขโมย ลอบทำลาย หรือ กล่าวโทษ (Scott, 1985) โดยชี้ให้เห็นว่า การกระทำดังกล่าวอาจปูพื้นฐานให้กับการกระทำรวมหมู่ที่มีการจัดตั้ง (Korovkin, 2000) หรือหากคนจำนวนมากเห็นพ้องกับการกระทำดังกล่าว อาจส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายได้อย่างไม่คาดคิด เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงแรกๆ การอธิบายพฤติกรรม การต่อต้านในชีวิตประจำวัน อ้างถึงแนวคิดเศรษฐกิจศีลธรรมที่ระบุว่า ชาวนาจะ ชุ่นเคืองและต่อต้าน หากนโยบายของรัฐและความสัมพันธ์เชิงตลาดทำลายความมั่นคงของการมีอยู่มีกินที่เพียงพอต่อการยังชีพของพวกเขา (Scott, 1976) อย่างไรก็ตาม ในระยะต่อมา ได้มีการอธิบายว่าพฤติกรรมต่อต้าน อาจเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายของแนวคิดว่าด้วยความเป็นพลเมือง หรือประสบการณ์เชิงวัฒนธรรม ในฐานะผู้ยากไร้และถูกกดขี่ที่ได้รับอิทธิพลจากค่านิยมการเมืองสมัยใหม่ (Korovkin, 2000)

ต่อมา แนวคิด “การเมืองในชีวิตประจำวัน” ได้อธิบายครอบคลุมถึง พฤติกรรมที่ชาวบ้านสนับสนุน ร่วมมือ ยอมตาม ปรับเปลี่ยน หลบเลี่ยงอำนาจรัฐ/ตลาด หรือระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ หรือการหาทางให้ได้ประโยชน์หรือสูญเสีย ต้นทุนให้น้อยที่สุด (Kerkvliet, 2009) เช่น การที่เกษตรกรภายใต้ระบบนารวมแอบนำก้อนหินหรือฟางข้าวใส่ลงไปในกองผลผลิตที่เก็บเกี่ยวมาได้ เพื่อลวงเจ้าหน้าที่รัฐ หรือการสนทนากับคนร่วมหมู่บ้านเกี่ยวกับความคาดหวังที่มีต่ออัยการเมือง (Nishizaki, 2008) คำอธิบายว่าด้วยการเมืองในชีวิตประจำวันแบบที่ลดการเน้นย้ำ ความเป็นปฏิปักษ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐหรือตลาดลงนี้ ผนวกมุมมองที่ว่าชาวบ้าน เลือกลงหาช่องทางรักษาผลประโยชน์หรือสร้างรายได้เพื่อชีวิตที่ดีขึ้นอย่างมีเหตุ มีผล ทั้งนี้ ภายใต้บริบทของการที่รัฐสมัยใหม่ผลักดันนโยบายปรับปรุงคุณภาพชีวิต ของประชากร ทั้งเพื่อสอดแทรกการควบคุม สอดส่องและเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรมในการปกครอง (Li, 2007) ชาวบ้านในประเทศกำลังพัฒนาแสดงออกทาง การเมืองในรูปแบบของการ “ใช้ประโยชน์” จากการริเริ่มหรือเปลี่ยนแปลงนโยบาย กลไกการปกครอง หรือโอกาสใหม่ๆ ทางการตลาด ไปในทิศทางทั้งที่สอดคล้องหรือ

หันเหออกจากเจตนารมณ์ของผู้ร่างนโยบายและกลุ่มธุรกิจ (Nattakant, 2011) เช่น การปรับตัวให้สอดคล้องกับคุณสมบัติของประชากรที่พึงได้รับประโยชน์จากนโยบายต่างๆ ของรัฐ (eligibility)

อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่อง “การเมืองในชีวิตประจำวัน” เกี่ยวข้องกับคำอธิบายเรื่องการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบทของประเทศกำลังพัฒนา โดยเฉพาะมโนทัศน์การหันกลับมาเป็นชาวนาของชาวบ้าน (repeasantisation) และมุมมองเกี่ยวกับการคงอยู่อย่างต่อเนื่องของภาคการเกษตร ทั้งสองกลุ่มนี้ ได้แย้งมุมมองเกี่ยวกับการออกจากกระบวนการเป็นเกษตรกรรม (de-agrarianisation) ที่ว่าการดำรงชีพในเชิงเกษตรกรรมถูกแทนที่โดยการกลายเป็นแรงงานและพนักงานกินเงินเดือน (Vandergest, 2012: 140) เนื่องจากรัฐละทิ้งนโยบายการปฏิรูปทางการเกษตรและสวัสดิการสังคม (Bryceson, 2000 อ้างใน Walker, 2012: 35)

ทั้งนี้ มโนทัศน์การหันกลับมาเป็นชาวนาของชาวบ้าน ให้ความสนใจต่อปรากฏการณ์ที่คนยากจนนับล้านหันกลับไปทำกินบนที่ดิน เพื่อปลดปล่อยตนเองออกจากข้อจำกัดภายใต้การผลิตแบบอุตสาหกรรมและแบบผู้เชี่ยวชาญ (Marsden, 2003 อ้างใน van der Ploeg, n.d. และ Vandergest and Rigg, 2012: 6) เช่น การลดการใช้ปัจจัยการผลิตที่เป็นสินค้า การทำเกษตรอินทรีย์ การประกอบอาชีพรับจ้างนอกเวลาควบคู่ไปกับการทำการเกษตร หรือการขายผลิตภัณฑ์ในตลาดเครือข่ายของชาวนา โดยพวกเขาเป็นผู้กำหนดคุณภาพของผลิตภัณฑ์เอง เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า มโนทัศน์นี้อธิบายปรากฏการณ์ในชนบทในลักษณะที่ใกล้เคียงกับแนวคิดเรื่องพฤติกรรมต่อต้านในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ มองว่าชาวบ้านถูกนโยบายของรัฐและความสัมพันธ์เชิงตลาดทำลายความมั่นคงของวิถีการยังชีพ จึงลุกขึ้นมาต่อต้านแบบแผนในเชิงกฎระเบียบของรัฐและธุรกิจการเกษตร

สำหรับมุมมองว่าด้วยการคงอยู่อย่างต่อเนื่องของภาคการเกษตรนั้น ให้ความสำคัญกับการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ (resilience) และความปรารถนา (aspirations) ของชาวบ้าน โดยเฉพาะความสามารถในการจัดการแรงงานและที่ดิน แม้ว่าจะเผชิญกับการถูกพรากจากทรัพย์สิน (dispossession) ในรูปแบบต่างๆ เช่น

การสร้างควมหลากหลายในการทำกินทั้งในและข้ามภาคการผลิต การย้ายไปทำการเกษตรในพื้นที่อื่นๆ เมื่อต้องสูญเสียที่ดิน หรือการใช้ทรัพยากรจากนอกภาค การเกษตรมาลงทุนทำการเกษตรนอกเวลา (Vandergeest and Rigg, 2012: 6-7) ในกระบวนการดังกล่าวนี้ ชาวบ้านอาจพึ่งพาดลาดมากขึ้น แต่ก็พยายามใช้ประโยชน์จากโอกาสทางเศรษฐกิจและนโยบายใหม่ๆ ของรัฐ เช่น นโยบายอุดหนุนสินค้าเกษตร และนโยบายการให้สินเชื่อฐานราก (Walker, 2012: 36; Vandergeest 2012: 152) เพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการเกษตรเชิงพาณิชย์ในครัวเรือน จึงอาจกล่าวได้ว่า การศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันในลักษณะที่ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับรัฐในเชิงเอื้ออาศัยหรือใช้ประโยชน์ อาจช่วยขยายมุมมองเกี่ยวกับเงื่อนไขและทิศทางที่หลากหลายในการปรับเปลี่ยนของโครงสร้างชนบทได้

“เกษตรกรรายได้ปานกลาง” ในไร่อ้อย

ผลการสำรวจครัวเรือนชาวบ้านห้วยไผ่จำนวน 87 ครัวเรือนจากครัวเรือนทั้งหมด 130 ครัวเรือน โดยผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ (ร้อยละ 71.3) เป็นเพศหญิง และพบว่า ในด้านการศึกษา ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 83.9) รองลงมาคือ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ร้อยละ 8.05) (ตารางที่ 1) ในด้านแหล่งรายได้ของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการทำไร่อ้อย (ร้อยละ 79.3) และมีรายได้จากการทำนาเป็นรายได้รอง (ร้อยละ 42.5) จำนวนครึ่งหนึ่งของครัวเรือนที่ตอบแบบสอบถามไม่มีสมาชิกที่ทำงานนอกภาคการเกษตร และมีครัวเรือนไม่ถึง 1 ใน 4 คือเพียงร้อยละ 19.8 ที่มีสมาชิกทำงานนอกพื้นที่อำเภอน้ำพอง สำหรับครัวเรือนที่ทำงานรับจ้างเป็นแหล่งรายได้รอง (ร้อยละ 15) นั้น มีสัดส่วนเท่ากันระหว่างกลุ่มที่ทำงานในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร ข้อมูลที่บ่งชี้การคงอยู่ของครัวเรือนเกษตรกรเหล่านี้ เสนอภาพที่แตกต่างจากงานชนบทอีสานศึกษาอื่นๆ ที่บ่งชี้แนวโน้มของ “การออกจากกระบวนการเป็นเกษตรกรกรรม” ของครัวเรือนซึ่งพึ่งพารายได้จากนอกภาคการเกษตรเป็นหลัก (Rigg and Salamanca 2009; Keyes, 2014)

ในด้านของการถือครองที่ดิน ทั้ง 87 ครัวเรือนมีที่ดินปลูกอ้อยเป็นของตนเอง โดยส่วนใหญ่มีที่ดินที่ใช้ปลูกอ้อยราวๆ 11-20 ไร่ จึงอาจกล่าวได้ว่า พวกเขาเป็นชาวไร่อ้อยรายย่อย (ซูลิพร กุศลคุ้ม และกาญจนา เศรษฐนันท์, 2555) และมีครัวเรือนเพียงร้อยละ 10.6 ที่เช่าที่ดินเพื่อผลิตอ้อย โดยชาวบ้านจำนวนหนึ่งระบุว่า พวกเขาเช่าที่ดินในเขตพื้นที่ลุ่ม เพื่อใช้ทำนาสำหรับให้มีข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน

ตารางที่ 1 ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างชาวไร่อ้อยหมู่บ้านห้วยไผ่

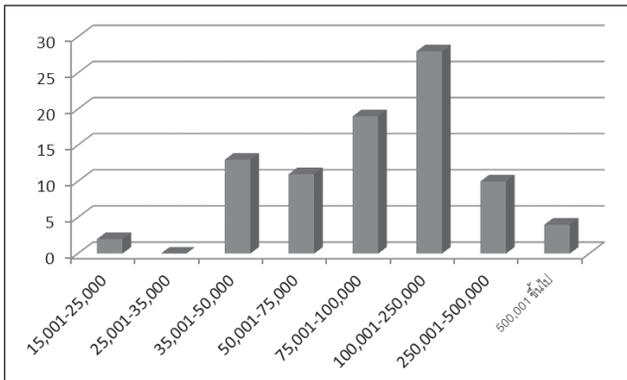
เพศ	ระดับการศึกษาสูงสุด (ร้อยละ)					รวม
	ประถมศึกษาและต่ำกว่า	มัธยมศึกษาตอนต้น	มัธยมศึกษาตอนปลาย	อาชีวศึกษา/อนุปริญญา	ปริญญาตรีและสูงกว่า	
ชาย	26.4	0.0	1.15	1.15	0.0	28.7
หญิง	57.5	4.6	6.90	0.0	2.3	71.3
รวม	83.9	4.6	8.05	1.15	2.3	100.0

ที่มา: ข้อมูลจากการสำรวจตัวแทนของครัวเรือนผู้ปลูกอ้อยจำนวน 87 ครัวเรือน (มีนาคม-เมษายน 2556)

ที่ดินยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อรายได้ของผู้ปลูกอ้อยในหมู่บ้านห้วยไผ่สังเกตได้จากรายได้ของกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดิน 6-10 ไร่ และ 11-20 ไร่ตามลำดับ โดยกลุ่มที่มีที่ดิน 6-10 ไร่ ส่วนใหญ่มีรายได้โดยยังไม่หักค่าใช้จ่ายกระจายอยู่ในช่วงระหว่าง 100,001-250,000 บาท (ร้อยละ 35) และ 75,001-100,000 บาท (ร้อยละ 30) ขณะที่ในกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดิน 11-20 ไร่ กว่าครึ่งมีรายได้ระหว่าง 100,001-250,000 บาท (ร้อยละ 56)

ชาวบ้านห้วยไผ่มีรายได้โดยยังไม่หักค่าใช้จ่าย สูงกว่า 100,000 บาทต่อครัวเรือน โดยอยู่ระหว่าง 100,001-250,000 บาท และ 250,001-500,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 39.1 และ 25.3 ตามลำดับ ในส่วนของรายได้สุทธิ พบว่า ส่วนใหญ่มีรายได้ระหว่าง 100,001-250,000 บาท และ 75,001-100,000 บาท (คิดเป็นร้อยละ 32.2 และ 21.8 ตามลำดับ) (แผนภูมิที่ 1) ดังที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า

รายได้ของครัวเรือนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านห้วยไผ่ มีจำนวนใกล้เคียงหรือสูงกว่ารายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งอยู่ที่ 165,940 บาท จากการสำรวจในปี 2551 และสูงกว่าเส้นความยากจนของชนบทไทยที่อยู่ระหว่าง 53,456-62,832 บาทต่อปีจากการสำรวจในปี 2551 อย่างชัดเจน (National Statistics Office, 2007 อ้างใน Walker, 2012: 40) ข้อมูลเหล่านี้บ่งชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า สถานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านห้วยไผ่ใกล้เคียงกับนิยาม “เกษตรกรรายได้ปานกลาง” (middle-income farmers) ซึ่งหมายถึง เกษตรกรที่แม้จะไม่ได้มีทรัพย์สินมั่งคั่ง แต่มีมาตรฐานการครองชีพในระดับที่ไม่ได้เผชิญกับปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารหรือปัญหาในการยังชีพ อีกทั้งมีผลิตภาพที่ดีขึ้นและมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย (Walker, 2012: 8)

แผนภูมิที่ 1 รายได้สุทธิต่อปีของครัวเรือนหมู่บ้านห้วยไผ่

ที่มา: ข้อมูลจากการสำรวจตัวแทนของครัวเรือนผู้ปลูกอ้อยจำนวน 87 ครัวเรือน (มีนาคม-เมษายน 2556)

ชาวไร่อ้อยบ้านห้วยไผ่ถึงร้อยละ 73.6 ไม่ได้มีพันธะสัญญากับโรงงานน้ำตาล³ และรายได้ระหว่างกลุ่มที่มีและไม่มีพันธะสัญญากับโรงงาน ไม่แตกต่างกัน

³ มีเพียงร้อยละ 21.8 ที่ “รับโควตาจากโรงงาน” ครัวเรือนที่เหลือเข้าร่วมโควตาผ่านคนกลางโดยอาศัยการรวมกลุ่ม

อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ทั้งนี้ ในปีการผลิต 2555/56 มีครัวเรือนถึงร้อยละ 46 ที่ไม่ได้กู้เงินมาลงทุนทำไร่อ้อย และหากต้องกู้ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 47.1) ระบุว่า ฟังพาแหล่งเงินกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)⁴ และมีเพียง 3 ครัวเรือนที่ระบุว่า ได้รับปัจจัยการผลิต (เช่น พันธุ์อ้อย ปุ๋ย หรือสารเคมีกำจัดวัชพืช) จากโรงงานในพื้นที่คือ โรงงานน้ำตาลขอนแก่น

รัฐและพืชการเมือง : การขยายตัวของอุตสาหกรรมอ้อย-เอทานอล

นับตั้งแต่ปี 2549 รัฐบาลได้ส่งเสริมการผลิตเอทานอลเพื่อเป็นเชื้อเพลิงภายใต้วาทกรรมการใช้พลังงานหมุนเวียนทดแทนการนำเข้าน้ำมันดิบบางส่วนจากต่างประเทศและสร้างรายได้ให้เกษตรกรในประเทศ พร้อมทั้งผลักดันนโยบายหลักๆ ที่ส่งผลต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมอ้อย น้ำตาลทราย และเอทานอล เช่น การเปิดเสรีการตั้งโรงงานเอทานอลในประเทศไทยพร้อมทั้งให้สิทธิประโยชน์ทางภาษี การประกาศใช้แผนพัฒนาพลังงานทดแทนและพลังงานทางเลือก (2555-2564) ซึ่งตั้งเป้าหมายการใช้ปริมาณเอทานอล 9 ล้านลิตรต่อวันภายในปี 2564 การยกเลิกจำหน่ายเบนซิน 91 เมื่อต้นปี 2556 การส่งเสริมน้ำมันแก๊สโซฮอล์ 95 E 85 ในเวลาแทบจะไล่หลังการส่งเสริมน้ำมันแก๊สโซฮอล์ 95 E 20 การกำหนดหลักเกณฑ์การคำนวณราคาเอทานอลใหม่ หรือการปรับเพิ่ม/ลดอัตราเงินส่งเข้ากองทุนน้ำมันของน้ำมันเบนซินและแก๊สโซฮอล์ เป็นต้น

นโยบายเหล่านี้ตอบสนองโดยตรงต่อความต้องการน้ำตาลทรายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตลาดเอเชีย และความต้องการกากน้ำตาลเพื่อผลิตเอทานอลในฐานะพลังงานทางเลือกทั้งในและต่างประเทศ อีกทั้งยังตอบสนองต่อความพยายามของรัฐที่จะลดภาระการอุดหนุนสินค้าเกษตรในระยะยาว ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการอ้อยและน้ำตาลทรายคาดการณ์ในปี 2556 ว่า ในช่วง 8 ปีข้างหน้า ความต้องการ

⁴ ในปีการผลิต 2555/56 ร้อยละ 80 ของครัวเรือนที่กู้เงินมาลงทุนทำไร่อ้อย กู้เงินในจำนวน 50,000-100,000 บาท โดยในส่วนของหนี้คงค้าง พบว่า ร้อยละ 60 ของครัวเรือนที่มีหนี้สินคงค้างทั้งหมด 73 ครัวเรือน มีหนี้สินต่ำกว่าหรือเท่ากับ 100,000 บาท ร้อยละ 23.3 มีหนี้สินต่ำกว่าหรือเท่ากับ 100,000 บาท และมี 4 ครัวเรือน (ร้อยละ 4.6) ที่มีหนี้สินมากกว่า 1,000,000 บาท

น้ำตาลในตลาดโลกจะเพิ่มขึ้นอีก 3-4 ล้านตัน (8 เปอร์เซ็นต์ต่อปี) โดยส่วนใหญ่เป็นความต้องการในตลาดเอเชีย (ไทยโพสต์, 2556) ซึ่งไทยได้เปรียบผู้ส่งออกรายใหญ่อ่างบราซิลในด้านต้นทุนการขนส่ง อีกทั้งพบว่า ในปี 2556 ความต้องการใช้เอทานอลในประเทศไทยเพิ่มสูงขึ้นเฉลี่ยถึงหนึ่งเท่าตัวจากปีก่อนหน้า⁵ โดยเฉพาะความต้องการใช้เอทานอลที่ผลิตจากกากน้ำตาล

เป้าหมายของรัฐในการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงานเพื่อลดภาระการอุดหนุนสินค้าเกษตรในระยะยาว สะท้อนให้เห็นจากท่าทีของรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร (2554-2557) ในการจัดการเขตเศรษฐกิจการเกษตร (โซนนิ่ง) โดยเน้นวางแผนการเพาะปลูกพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่และใช้ตลาดนำการผลิตเพื่อลดปัญหาผลผลิตล้นตลาด โดยมีโครงการเปลี่ยนนาข้าวมาปลูกอ้อย 1 ล้านไร่เป็นโครงการนำร่อง นโยบายโซนนิ่งครอบคลุมพืช 13 ชนิด รวมทั้ง “พืชการเมือง”⁶ 4 ชนิดสำคัญ (ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา) ซึ่งเป็นเป้าหมายของพรรคการเมืองไทยในการพยุงราคาหรือประกันราคาเพื่อแลกกับคะแนนเสียงสูงสุดในการเลือกตั้งมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้ ก่อนที่รัฐบาลจะประกาศยุบสภาในเดือนธันวาคม 2556 โครงการดังกล่าวยังอยู่ในขั้นตอนการสำรวจความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่ในด้านโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ และชนิดของพืชที่เกษตรกรต้องการจะเปลี่ยนไปปลูก รวมทั้งการกำหนดมาตรการจูงใจในรูปของการชดเชยดอกเบี้ยเงินกู้ การพยายามสร้างแนวทางใหม่ในการรักษาฐานผู้เลือกตั้งในชนบทผ่านนโยบายแก้ไขปัญหาพืชการเมืองโดยหลีกเลี่ยงการอุดหนุนด้านราคา ยังสะท้อนให้เห็นจากการแต่งตั้งรัฐมนตรี 5 คน เพื่อกำกับดูแลผลผลิตพืชทั้ง 4 ชนิด รวมไปถึงข้าวโพดในช่วงปลายของรัฐบาล เมื่อสถานการณ์เกี่ยวกับโครงการรับจำนำข้าวทวีความตึงเครียดขึ้น ประกอบกับมีการนำเสนอปัญหาเกี่ยวกับนโยบายอุดหนุนด้านราคาอื่น ๆ

⁵ จาก 1.3 ล้านลิตรต่อวันในปี 2555 เป็น 2.6 ล้านลิตรต่อวันในปี 2556 (ธนาคารแห่งประเทศไทย ม.ป.ป.)

⁶ รัฐบาลเข้าไปแทรกแซงการผลิต การจำหน่าย (รวมทั้งการส่งออก) และการบริโภค “พืชการเมือง” โดยผ่านการส่งเสริมการผลิต การจัดสรรสินเชื่ออัตราดอกเบี้ยต่ำ การขายปัจจัยการผลิตราคาถูก การควบคุมราคา การพยุงหรือประกันราคา การควบคุมการส่งออกและการนำเข้า การเก็บภาษี การให้เงินอุดหนุน เป็นต้น

จากนักวิชาการ เช่น ปัญหากองทุนอ้อยและน้ำตาลทรายขาดทุนสะสมจากการใช้ระบบแบ่งปันผลประโยชน์ แต่กลับไม่สามารถทำหน้าที่รักษาเสถียรภาพด้านราคาได้จริง (วิโรจน์ ณ ระนอง และคณะ, 2555)

ภาคธุรกิจการเกษตรตอบสนองนโยบายของรัฐตั้งที่กล่าวมาข้างต้นอย่างกระตือรือร้น โดยในปี 2556 ไทยมีโรงงานเอทานอลที่เปิดดำเนินการแล้ว 21 แห่ง กำลังการผลิตรวม 4.2 ล้านลิตรต่อวัน ในส่วนของบริษัทน้ำตาลขอนแก่น จำกัด ซึ่งมีโรงงานสาขาตั้งอยู่ที่ตำบลน้ำพองไม่ไกลจากหมู่บ้านห้วยไผ่ และบริษัทน้ำตาลมิตรผล จำกัด ซึ่งมีโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์ตั้งอยู่ที่ตำบลสมสะอาดไม่ไกลจากหมู่บ้านจุมจัง ได้ตั้งโรงงานเอทานอลและโรงไฟฟ้าขนาดเล็กขึ้นในบริเวณใกล้กับโรงงานน้ำตาลเดิม และให้เงินสนับสนุนชาวนาที่เปลี่ยนมาปลูกอ้อย อีกทั้งยังเผยแพร่เทคโนโลยีและสอดแทรกแนวคิดการใช้เทคโนโลยีแบบเข้มข้นของบริษัทเข้าไปในระบบการศึกษาของท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อชักจูงใจเกษตรกรให้เข้ามาอยู่ในระบบพันธะสัญญา

การเมืองนอกขบวนการทางสังคมของชาวไร้อ้อยขอนแก่นและกาฬสินธุ์

นอกเหนือไปจากการเคลื่อนไหวร่วมกับสมาคมชาวไร้อ้อยซึ่งมักพุ่งเป้าไปที่การเรียกร้องเงินส่วนต่างราคาอ้อยขั้นสุดท้าย ชาวไร้อ้อยในหมู่บ้านห้วยไผ่และจุมจังซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรอิสระรายย่อยแสวงหาช่องทางในการใช้ประโยชน์หรือลดการสูญเสียประโยชน์จากนโยบายของรัฐและระบบเกษตรพันธะสัญญาในรูปแบบต่างๆ โดยคิดค้นกลยุทธ์ในชีวิตประจำวัน เช่น การเปลี่ยนนามาเป็นไร้อ้อย การเลือกที่จะเข้าสู่หรือออกจากระบบพันธะสัญญาเพื่อประโยชน์เฉพาะอย่างหรือการต่อรองผ่านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

การเปลี่ยนนามาเป็นไร้อ้อย

อันที่จริงแล้ว ชาวบ้านห้วยไผ่และจุมจังหันมาใช้ผืนนาทำไร้ออynnับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2540 โดยเป็นผลจากปัจจัยหลายประการได้แก่ ผลตอบแทนจากการปลูกอ้อยที่สูงถึง 3 เท่าของการทำนา ภาวะการขาดแคลนน้ำทำนาปรัง และ

ล่าสุดคือกรณีที่โรงงานน้ำตาลให้เงินสนับสนุนเกษตรกรที่เปลี่ยนมาปลูกอ้อยบนผืนนาจำนวนไร่ละ 1,000 บาท ทั้งนี้ การให้เงินส่งเสริมการเปลี่ยนนาเป็นไร่อ้อย โดยเฉพาะในกรณีของโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์นั้น เกิดขึ้นควบคู่ไปกับความพยายามของโรงงานที่จะเพิ่มจำนวนของเกษตรกรในพื้นที่พันธะสัญญา ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของรัฐในการส่งเสริมระบบพันธะสัญญาควบคู่ไปกับการโซนนิ่งพื้นที่ทำการเกษตร

การปลูกอ้อยในนาข้าวในพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านให้ผลผลิตต่อไร่ได้ถึงราวๆ 20 ตัน ซึ่งสูงกว่ามาตรฐานเฉลี่ยผลผลิตอ้อยต่อไร่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากสภาพพื้นที่ห่างจากระบบชลประทานแต่มีความชื้นพอให้อ้อยเจริญเติบโตได้ดี ทั้งนี้ เกษตรกรมองว่าผลตอบแทนต่อต้นทุนในการปลูกอ้อยดีกว่าการทำนาส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากราคาอ้อยมีกลไกตามพระราชบัญญัติอ้อยและน้ำตาลทรายรองรับ

ชาวไร่อ้อยโดยเฉพาะในหมู่บ้านจุมจังยังแสวงหาช่องทางใหม่ในการเช่าที่ดิน โดยขอเช่าจากครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำการเกษตรจำนวนมาก หรือเหลือเพียงสมาชิกสูงอายุที่ยังประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านและไม่ต้องการแบกรับภาระต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะค่าจ้างแรงงาน ครัวเรือนเหล่านี้จะปล่อยเช่าที่ดินอ้อยต่อ⁷ เพื่อแลกกับค่าเช่าไร่ละ 2,000 บาทต่อปี หรืออ้อยต่อปีที่ 2 หรือปีที่ 3 เพื่อขยายเอาเงินในภายหลัง นอกจากการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการผลิตดังกล่าวจะช่วยให้เกษตรกรที่ขาดทุนจากการที่ราคาอ้อยตกต่ำสามารถได้กำไรเพื่อมาลงทุนในไร่อ้อยยังกลายเป็นกลไกการจัดการที่ดินในท้องถิ่นที่สามารถป้องกันที่ดินในชุมชนหลุดมือไปสู่คนนอกพื้นที่ได้อีกด้วย

นอกจากการขยายพื้นที่เพาะปลูก ชาวไร่อ้อยห้วยไผ่และจุมจังยังรักษาพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้สำหรับปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครัวเรือน และเลือกประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่หลากหลาย (on-farm diversification) โดยใช้ประโยชน์จากทิศทางของนโยบายของรัฐ จากการสำรวจพบว่า พวกเขาเลือกแบ่งช่วงเวลาในการปลูกพืช

⁷ อ้อยต่อ หมายถึง อ้อยที่ตัดส่งโรงงานแล้วในระหว่างฤดูการผลิต (ระหว่างเดือนธันวาคม-เมษายน) โดยชาวไร่อ้อยจะทำการบำรุงอ้อยต่อเพื่อให้หน่ออ่อนแตกขึ้นมาใหม่ระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคม เพื่อให้พร้อมสำหรับฤดูเพาะปลูก

ระยะสั้นที่มีตลาดรองรับที่แน่นอนอย่างมั่นคงสำหรับ และยังคงแบ่งพื้นที่ในการปลูกพืชที่หน่วยงานภาครัฐส่งเสริมให้ปลูกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ยางพารา ขณะเดียวกันครัวเรือนที่มีที่นามากก็ยังคงเหลือพื้นที่ปลูกข้าวไว้เพื่อขาย โดยเป็นการตอบสนองโดยตรงต่อนโยบายประกันและจํานําราคาข้าว

กลยุทธ์ “ใน” และ “นอก” พันธะสัญญากับโรงงาน

ดังที่ได้ระบุไว้ในส่วนแรกของบทความชิ้นนี้ ชาวบ้านห้วยไผ่ส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าสู่พันธะสัญญาโดยตรง หากแต่ “ขายสวน” หรือ “ขายอ้อยเขียว” เพื่อลดต้นทุนด้านการเก็บเกี่ยวและเพื่อให้ได้เงินสดทันที โดยขายผลผลิตให้กับนายทุนในพื้นที่ที่จะเข้ามาประเมินราคาตั้งแต่ต้นอ้อยยังเล็กในกรณีของการขายอ้อยเขียว หรือเมื่ออ้อยโตเต็มที่แล้ว ทั้งนี้ ผู้ซื้อรายใหญ่เป็นเจ้าของธุรกิจลานมันสำปะหลังในตำบลใกล้เคียงและดำรงตำแหน่งนายกสมาคมไร่อ้อยนำพองอยู่ในปัจจุบัน ขณะที่ในหมู่บ้านจุมจังมีสัดส่วนของเกษตรกรที่มี “โคเวตา” กับโรงงานมากกว่า โดยสังเกตได้จากแนวโน้มในการเข้าสู่พันธะสัญญาของผู้ที่มีที่ดินราวๆ 10 ไร่ ทั้งนี้ เกษตรกรในหมู่บ้านจุมจังที่มีสัญญาอยู่กับโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์เลือกที่จะไม่กู้เงินจากโรงงาน⁹ แต่รับปัจจัยการผลิตบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรรายใหม่ซึ่งเป็นข้าราชการที่ปลูกอ้อยเป็นอาชีพเสริม

ภายใต้สัญญาแบบซื้อขายบางส่วน (partial contract)¹⁰ นี้ เกษตรกรคู่สัญญาต้องจ่ายเงินประกันสัญญาในอัตราต้นละ 10 บาท เพื่อประกันการส่งอ้อยให้โรงงานอย่างน้อยร้อยละ 80 ของจำนวนที่ตกลงกันได้ หากเกษตรกรสามารถส่งอ้อยได้ตามอัตราที่กำหนด โรงงานจะคืนเงินให้หลังจากปิดหีบแล้ว 45 วันโดยประมาณ โดยชาวบ้านเรียกเงินประกันสัญญานี้ว่า “เงินปลayangวด” อย่างไรก็ตาม โรงงานมัก

⁸ อ้อยถือเป็นพืชพันธะสัญญาระหว่างเกษตรกรหรือตัวแทนขายในฐานะผู้ผลิต และโรงงานน้ำตาลรวมทั้งโรงงานอื่นๆ ในเครือในฐานะผู้รับซื้อ โดยสัญญาจะกำหนดมาตรฐาน คุณภาพ เวลารับซื้อ และจำนวนผลผลิต และอาจรวมถึงเรื่องปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์อ้อย เงินทุน การให้คำปรึกษาด้านเทคโนโลยีในการผลิต และการตรวจสอบคุณภาพ

⁹ เกษตรกรเหล่านี้ให้เหตุผลที่ไม่กู้เงินจากโรงงานว่า เป็นเพราะดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 18 ต่อปี พวกเขาจึงรับเพียงปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย พันธุ์อ้อย และยากำจัดวัชพืช และมักเลือกกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

¹⁰ สัญญาแบบซื้อขายบางส่วน หมายถึง ผู้ว่าจ้างจัดหาปัจจัยการผลิตบางส่วนให้ผู้ผลิต

จะอะลุ่มอล่วยในการหักเงินประกันสัญญากับเกษตรกรที่มีโคเวตารายเล็กและไม่ได้กู้เงินจากโรงงาน ทั้งนี้ พบว่า ภายใต้บริบทของการขยายกำลังการผลิตและสายการผลิตไปสู่ธุรกิจเอทานอล โรงงานน้ำตาลขอนแก่นจะให้เงินสนับสนุนแก่เกษตรกรที่ส่งปริมาณอ้อยได้ตามโควตาในอัตรา 20-40 บาทต่อตันแล้วแต่จำนวนโควตา เพื่อแก้ไขปัญหาการส่งอ้อยไม่ครบตามโควตาเกษตรกรจะเลือกขอโควตาจำนวนน้อยแล้วส่งอ้อยเกินโควตาแทน หรือขายอ้อยสดให้กับคนกลางควบคู่ไปกับการส่งโควตา วิธีดังกล่าวทำให้เกษตรกรสามารถหลีกเลี่ยงค่าปรับภายใต้สัญญาแต่ก็ส่งผลให้โรงงานในบางพื้นที่ไม่สามารถประเมินจำนวนอ้อยที่จะเข้าสู่โรงงานได้อย่างชัดเจน

สำหรับเกษตรกรที่มีโควตากับโรงงานน้อยคือต่ำกว่า 500 ตัน ก็ได้พยายามหาแนวทางแก้ไขปัญหาการจัดส่งอ้อยเข้าโรงงาน ทั้งนี้ โดยทั่วไปโรงงานน้ำตาลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะใช้ระบบควบคู่ระหว่าง “คิวลีด” ซึ่งเป็นระบบที่มีการเรียกรถบรรทุกเข้าโรงงานตามบัตรคิว และ “คิวเสรี” คือระบบที่ไม่มีเรียกรถบรรทุกเข้าโรงงาน ในกรณีของโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์ การนำรถเข้าโรงงานจะต้องมีการจดทะเบียนโดยเกษตรกรต้องส่งอ้อยขั้นต่ำ 400 ตัน สำหรับรถ 6 ล้อ และ 1,000 ตัน สำหรับรถ 10 ล้อ¹¹

การต่อรองของหัวหน้าเขตส่งเสริมอ้อยของบริษัทซึ่งส่งผลให้โรงงานให้คิวกับเกษตรกรที่อยู่ในเขตส่งเสริมไกลออกไปก่อน การที่พนักงานโรงงานเปิดโควตาไว้แล้วขนส่งอ้อยข้ามเขต และการจำกัดน้ำหนักการบรรทุก สร้างปัญหาให้กับเกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่และมีโควตาต่ำ เนื่องจากต้องเลื่อนเวลาตัดอ้อยตามคิวที่อ้อยที่ได้จากโรงงาน โดยทั่วไปเกษตรกรจะรอระยะเวลาใกล้คิวที่อ้อยตามที่โรงงานจัดให้ประมาณ 3 วันจึงจะเริ่มตัดอ้อย เพราะการตัดอ้อยทิ้งไว้นานจะทำให้น้ำหนักและปริมาณน้ำตาลของอ้อยลดลง การได้คิวที่อ้อยทำๆ ใกล้ช่วงปิดหีบอ้อยทำให้เกษตรกรต้องเสียค่าจ้างแรงงานสูงหรือต้องเผาใบอ้อยก่อนเก็บเกี่ยว ซึ่งแม้ว่าจะทำให้เกษตรกรสามารถตัดอ้อยได้ในปริมาณมากต่อวัน แต่ก็ทำให้น้ำหนักอ้อยและ

¹¹ ชาวไร่ทั่วๆ ไปที่มีโควตา 100-200 ตันต้องรวมตัวกัน 4-5 คน จึงจะได้คิวการส่งอ้อย และหากกลุ่มที่จดทะเบียนรถ 10 ล้อมีโควตา 1,000 ตัน จะได้คิวที่อ้อยรอบละ 1 คิว แล้วแต่ว่าเจ้าของโควตาจะนำรถเข้าอ้อยกี่คัน ซึ่งก็ต้องเป็นไปตามน้ำหนักบรรทุกที่กำหนด เช่น รถ 6 ล้อบรรทุกไม่เกิน 8 ตันต่อเที่ยว และรถพ่วงไม่เกิน 30 ตันต่อเที่ยว

ค่าความหวานลดลงเช่นกัน ปัญหาเหล่านี้ทำให้เกษตรกรใช้ชีวิตดิ้นรนดิ้นรน โดยตกลงซื้อคิวกันเองเรียกว่า “คิวอิน” หรือตัดสินใจออกจากระบบพันธะสัญญาแล้วหันไปปลูกพืชอื่นๆ ที่มีการส่งเสริมในพื้นที่ ในปัจจุบัน ปัญหาคิวเทอ้อยถือเป็นปัญหาหลักของเกษตรกรในภาคอีสาน

ชาวไร่อ้อยในหมู่บ้านห้วยไผ่และจุมจังที่ไม่ได้มีสัญญากับโรงงานก็มีพฤติกรรมที่เด่นชัดในแง่ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการเมืองในชีวิตประจำวันเช่นกัน ทั้งนี้ชาวไร่อ้อยบ้านจุมจังจำนวนมากรวมถึงรายที่มีที่ดินเพียง 10 ไร่เศษ พยายามที่จะเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา เพื่อเข้าถึงการสนับสนุนจากรัฐในรูปแบบของ “เงินตาม”¹² และเงินส่วนต่างเพิ่มเติมสำหรับค่าความหวานของอ้อย (ซี.ซี.เอส.) และเพื่อให้ตนสามารถเข้าถึงสินเชื่อในรูปแบบต่างๆ เช่น สินเชื่อสำหรับการจัดซื้อรถตัดอ้อยและสินเชื่อสำหรับการบริหารจัดการน้ำในไร่อ้อยเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้ง ซึ่งจำกัดให้ผู้ขอรับสินเชื่อต้องเป็นเกษตรกรคู่สัญญากับโรงงานหรือส่งอ้อยผ่านคู่สัญญาของโรงงาน (หัวหน้าโควตา) เท่านั้น

ในขณะที่เดียวกันชาวไร่อ้อยซึ่งเลือกที่จะไม่อยู่ภายใต้ระบบพันธะสัญญาก็ได้พยายามลดความเสี่ยงต่างๆ ที่เป็นผลข้างเคียงจากนโยบายของรัฐหรือการดำเนินธุรกิจของโรงงาน ตัวอย่างเช่น การดำเนินนโยบายการปรับขึ้นค่าจ้างขั้นต่ำวันละ 300 บาท ตั้งแต่เดือนมกราคม 2556 ทำให้เกษตรกรที่วางแผนจะเข้าสู่ระบบพันธะสัญญากับโรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์จำนวนหนึ่ง ประวิงเวลาออกไปเนื่องจากค่าแรงในการจ้างเครือญาติในหมู่บ้านและแรงงานภายนอกหมู่บ้านในปี 2556 เพิ่มขึ้นเป็น 270 บาท และ 300 บาทต่อวัน ทั้งนี้ อัตราค่าแรงต่อวันจะเพิ่มขึ้นถึงระดับ 300-400 บาท เมื่อเกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวสำหรับครัวเรือนที่ต้องจ้างแรงงาน ก็ได้ปรับวิธีการจ้างโดยจ่ายเงินค่าจ้างล่วงหน้าเป็นรายปีเพื่อซื้อใจแรงงานให้สามารถนำเงินไปใช้ก่อนได้ รวมทั้งพัฒนาระบบเหมาจ่ายตัดอ้อยโดยคิดเป็นมัดหรือเป็นตัน เพื่อป้องกันการพุ่งขึ้นของอัตราค่าแรงในช่วงการเก็บเกี่ยว

¹² เงินสนับสนุนจากกองทุนน้ำตาลเพื่อลดภาระต้นทุนการผลิตของชาวไร่อ้อย ซึ่งคิดเป็นเงิน 154 บาท ในฤดูการผลิต 2554/55 161 บาทในฤดูการผลิต 2555/56 และ 160 บาทสำหรับฤดูการผลิต 2556/57

นอกจากปัญหาต้นทุนด้านแรงงาน ชาวไร่อ้อยอิสระในหมู่บ้านห้วยไผ่ยังได้พยายามแก้ไขปัญหาการพึ่งพิงบริษัทในด้านปัจจัยการผลิต และวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมบางอย่างของโรงงานที่พวกเขา มองว่าเป็นการเอาัดเอาเปรียบ เห็นได้ชัดจากการที่โรงงานน้ำตาลแห่งหนึ่งในพื้นที่ได้ลดความช่วยเหลือต่อชาวบ้านจากเดิมที่อนุญาตให้เกษตรกรที่ไม่มีสัญญา กับโรงงานเข้าไปตัดกกตะกอนอ้อยมาทำเป็นปุ๋ยบำรุงดิน ซึ่งก็ช่วยให้พวกเขาลดต้นทุนในการซื้อปุ๋ยเคมีได้เป็นจำนวนมาก แต่ต่อมากลับให้สิทธิในการเข้าไปตัดกกตะกอนเฉพาะกับเกษตรกรที่มีโควตากับโรงงานโดยมีอัตราค่าตัด และเกษตรกรเหล่านี้จะนำกกตะกอนมาขายต่ออีกทอดหนึ่ง กระทั่งล่าสุด โรงงานได้ตัดสินใจนำกกตะกอนมาผลิตเป็นปุ๋ยอินทรีย์เพื่อขายเองผ่านบริษัทในเครือ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านห้วยไผ่ปฏิเสธที่จะซื้อปุ๋ยดังกล่าว และวิจารณ์การกระทำของบริษัทว่าเป็นการตัดความสัมพันธ์ที่มีอยู่เพียงน้อยนิดระหว่างพวกเขาและบริษัท ปฏิบัติการของชาวบ้านกลายเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้ธุรกิจปุ๋ยของบริษัทประสบภาวะขาดทุนในที่สุด

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น : พื้นที่ต่อรองระหว่างหมู่บ้านและบริษัท

การขยายตัวของบริษัทน้ำตาลเข้าสู่ธุรกิจเอทานอลและไฟฟ้าชีวมวล และการส่งเสริมการปลูกอ้อยควบคู่ไปกับการชักชวนเกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธสัญญา ส่งผลให้กลไกการปกครองอันเกิดจากการกระจายอำนาจ กลายเป็นพื้นที่ต่อรองระหว่างหมู่บ้านและบริษัทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ทั้งนี้ นับตั้งแต่ปี 2548 ได้มีการแพร่กระจายของน้ำกากสำจากบ่อกักเก็บน้ำเสียของโรงงานเอทานอลในเครือของโรงงานคู่สัญญากับเกษตรกรบ้านห้วยไผ่ และบ้านจุมจิง ลงสู่พื้นที่นาข้าว บ่อเลี้ยงปลา และบ่อน้ำธรรมชาติของชุมชนเป็นระยะๆ ท่ามกลางความขัดแย้งดังกล่าว องค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลได้กลายเป็นช่องทางของชาวบ้านในการเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาแก้ไขปัญหา จะเห็นได้จากกรณีของชาวบ้านตำบลสมสะอาด ในอำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ที่ได้นำปัญหาน้ำเสียจากโรงงานเข้าร้องเรียนต่อองค์การบริหารส่วนตำบลสมสะอาดในปี 2555 จนเป็นผลให้สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 10 และสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาฬสินธุ์ สั่งการให้โรงงาน

แก้ไขปัญหาด้วยการทำคันดินกันน้ำเสียใหม่ จัดการน้ำเสียที่ไหลปนเปื้อน และนำน้ำกากสาไปใช้ประโยชน์ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน

ขณะที่ในกรณีของตำบลน้ำพอง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งปัญหา น้ำเสียและฝุ่นละอองนำไปสู่การเดินขบวนประท้วงของชาวบ้านรวมทั้งครูและนักเรียนในโรงเรียนใกล้เคียงในปี 2556 นั้น เทศบาลตำบลได้เข้ามาสืบบทบาทในฐานะคนกลางในการเจรจาระหว่างฝ่ายโรงงานและฝ่ายของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และตัวแทนชาวบ้าน โดยการเจรจาลำดับไปสู่ข้อตกลงร่วมกันว่า ทางโรงงานจะแก้ปัญหา น้ำเสียจากโรงงานเอทานอลและฝุ่นละอองที่เกิดจากขี้เถ้าที่ทับถมกันของโรงไฟฟ้า รวมทั้งคืนที่ดินสาธารณะหน้าโรงงานเพื่อให้ชุมชนจัดเป็นสถานพยาบาลไป นอกจากนี้บทบาทในฐานะคนกลาง เทศบาลตำบลยังได้รับการจับตามองจากภาคส่วนต่าง ๆ รวมไปถึงถึงสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค ว่าควรเพิ่มบทบาทในฐานะองค์กรที่ต้องจัดประชาพิจารณ์กับประชาชนในพื้นที่ เพื่อสำรวจความคิดเห็นก่อนอนุญาตให้ตั้งโรงงานในพื้นที่ใกล้กับชุมชนอีกด้วย

ในอีกด้านหนึ่ง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังคงกลายเป็นพื้นที่ในการต่อรองของหน่วยธุรกิจเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น อันจะเห็นได้จากกรณีที่โรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์จับมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลสมสะอาด ดำเนินโครงการสูบน้ำระบบท่อเพื่อการเกษตรจากอ่างเก็บน้ำบึงหนองคล้า เพื่อกระจายน้ำ ไปยังสระเก็บน้ำแต่ละแปลงของชาวไร่อ้อย โดยวางเป้าหมายครอบคลุมพื้นที่ 3,300 ไร่ (เอเอสทีวีผู้จัดการออนไลน์, 2554) การดำเนินการดังกล่าวได้รับการท้วงติงจากชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งรวมตัวกันในปี 2554 เรียกร้องให้ทางบริษัทจัดซื้อน้ำให้ถูกต้องและมีมาตรการใช้น้ำตามสัญญาในช่วงฤดูน้ำหลาก (มิถุนายน-สิ้นเดือนพฤศจิกายน) ของทุกปี

เป็นที่น่าสังเกตว่า โครงการสูบน้ำระบบท่อดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของโมเดลที่บริษัทน้ำตาลมิตรผลรณรงค์เผยแพร่ควบคู่ไปกับการจัดรูปแบบอ้อยเพื่อรองรับรถตัดอ้อยและเครื่องมือทางการเกษตรพร้อมระบบโลจิสติกส์ที่ออกแบบโดยโรงงาน (กฤษฎา มนเทียรวิเชียรฉาย, ม.ป.ป.) โดยมีเป้าหมายในการเพิ่มปริมาณและคุณภาพของผลผลิตที่เข้าสู่โรงงานพร้อมๆ กับเพิ่มจำนวนเกษตรกรภายใต้ระบบ

พันธะสัญญา ทั้งนี้ บริษัทได้วางแผนจัดสรรเงินกู้เพื่อสร้างท่อส่งน้ำให้กับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ แนวทางดังกล่าวสร้างความกังวลให้กับชาวบ้านบางกลุ่มในพื้นที่ที่ไม่มั่นใจว่าเกษตรกรที่ไม่ได้มีโควตากับโรงงานจะได้รับประโยชน์จากโครงการนี้หรือไม่ ความขัดแย้งเกี่ยวกับโครงการสูบน้ำระบบท่อนี้ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนท้องถิ่นกำลังเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆ ในแง่ของการจัดการทรัพยากรร่วม (common-pool resources) ในยุคพืชพลังงานด้วยเช่นกัน

บทสรุป

ภายใต้บรรยากาศที่รัฐบาลส่งเสริมอุตสาหกรรมเอทานอล และการจัดเขตเศรษฐกิจการเกษตรควบคู่ไปกับการสนับสนุนระบบเกษตรพันธะสัญญา ชาวไร่อ้อยในจังหวัดขอนแก่นและกาฬสินธุ์ได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางการเมือง โดยหาช่องทางจัดการที่ดินให้สอดคล้องกับการส่งเสริมการเปลี่ยนนาเป็นไร่อ้อยของบริษัทและรัฐ ควบคู่ไปกับการแสวงหาประโยชน์จากนโยบายอุดหนุนพืชการเมืองอื่นๆ โดยเกษตรกรในและนอกระบบพันธะสัญญายอมตามหรือปรับประยุกต์แบบแผนกฎระเบียบของรัฐและธุรกิจการเกษตรในลักษณะที่แตกต่างกันไป

ทั้งนี้ เกษตรกรที่มีสัญญากับบริษัทพยายามหลีกเลี่ยงค่าปรับและรับเงินสนับสนุนจากการส่งอ้อยตามโควตา อีกทั้งหลายรายยังดิ้นรนหา “คิวโยน” และทำ “อ้อยไฟไหม้” เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาเรื้อรังเกี่ยวกับการจัดคิวเทอ้อย แม้ว่าจะเล็งเห็นข้อจำกัดดังกล่าวข้างต้น เกษตรกรจำนวนไม่น้อยยังตัดสินใจเลือกที่จะเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา เพื่อให้สามารถเข้าถึงเงินสนับสนุนจากรัฐและบริษัทในรูปแบบต่างๆ ในขณะเดียวกันพวกเขาก็พยายามที่จะแก้ไขปัญหอันเกิดจากนโยบายของรัฐ เช่น การ “ผูกปิ่นโต” กับแรงงานสำหรับช่วงการเก็บเกี่ยว หลังจากรัฐบาลประกาศใช้นโยบายค่าจ้างขั้นต่ำ 300 บาท สำหรับเกษตรกรซึ่งเลือกที่จะไม่อยู่ภายใต้ระบบพันธะสัญญานั้น ไม่พึงพาเงินกู้จากบริษัท อีกทั้งยังคงใช้ปัจจัยการผลิตที่บริษัทนำมาสร้างมูลค่าเพิ่มหากพบว่าเงื่อนไขในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตดังกล่าวไม่เป็นธรรมต่อพวกเขา เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่เกษตรกรสามารถหลีกเลี่ยงการพึ่งพิงโรงงาน

โดยการขายอ้อยให้กับคนกลางในราคาที่สูงที่สุดเสมอ เป็นช่องทางที่ทำให้พวกเขา มีทางเลือกเพื่อพัฒนากลยุทธ์ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งปัจจุบันก็พบว่า บริษัทต่างๆ ได้ พยายามหาเทคนิควิธีการใหม่ๆ ที่จะชักจูงใจเกษตรกรให้เข้าสู่ระบบพันธะสัญญา เพิ่มขึ้น

ท่ามกลางพฤติกรรมทางการเมืองที่หลากหลายของเกษตรกรในยุคพืช พลังงาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้กลายเป็นคนกลางในการเจรจาระหว่าง บริษัทและตัวแทนชาวบ้าน เป็นช่องทางร้องเรียนของชาวบ้านเกี่ยวกับปัญหาการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากโรงงาน และเป็นพื้นที่ต่อรอง ของบริษัทเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น อีกทั้งยังถูกคาดหวัง ให้เป็นหน่วยงานหลักเพื่อดำเนินการให้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ อนุมัติตั้งโรงงานใหม่ๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ในท้ายที่สุด ผลการศึกษาการเมืองในชีวิตประจำวันของชาวไร่อ้อยในงาน ชิ้นนี้ สะท้อนให้เห็นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบท โดยชี้ให้เห็นว่า การแสวงหา กลยุทธ์ในการดำรงชีพของครัวเรือนเพื่อให้ได้ประโยชน์มากบ้างน้อยบ้างจาก นโยบายต่างๆ ของรัฐและจากการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ของบริษัทธุรกิจการเกษตร ส่งผลให้ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ยังมีรายได้หลักจากการเกษตร จำนวนมาก ยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม สภาพการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น ได้เมื่อมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวย เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชพลังงานภายใต้ความร่วมมือของภาครัฐและธุรกิจเอกชนไทยหรือการอุดหนุนพืชการเมืองในลักษณะต่างๆ ของรัฐ เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

วิโรจน์ ฒ ระนอง และคณะ. (2555). รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัย การศึกษาเพื่อปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลทรายของ ไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

- สำนักงานคณะกรรมการอ้อยและน้ำตาลทราย. (2553). รายงานพื้นที่ปลูกอ้อย
ปีการผลิต 2552/53. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการอ้อยและน้ำตาลทราย.
- _____. (2556). รายงานพื้นที่ปลูกอ้อยปี
การผลิต 2555/56. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการอ้อยและน้ำตาลทราย.
- Kerkvliet, B.J.T. (1993). Claiming the Land: Take-Overs by Villagers in the
Philippines with Comparisons to Indonesia, Peru, Portugal, and Russia.
Journal of Peasant Studies, 20(3), 459-93.
- _____. (2009). Everyday Politics in Peasant Societies (and Ours).
Journal of Peasant Studies, 36(1), 227-43.
- Keyes, C. (2014). **Finding Their Voice: Northeastern Villagers and the Thai
State**. Chiangmai: Silkworm Books.
- Korovkin, T. (2000). Weak Weapons, Strong Weapons?: Hidden Resistance
and Political Protest in Rural Ecuador. **Journal of Peasant Studies**,
27(3), 1-29.
- Leftwich, A. (2005). **States of Development**. Cambridge: Polity Press.
- Li, T.M. (2007). **The Will to Improve: Governmentality, Development, and
the Practice of Politics**. Durham: Duke University Press.
- Nattakant Akarapongpisak. (2011). **Rethinking State-Village Relations:
Positive Forms of Everyday Politics and Land Occupation in
Thailand (1997-2010)**. PhD. Dissertation, Australian National
University, Canberra.
- Nishizaki, Y. (2008). Suphanburi in the Fast Lane: Roads, Prestige, and
Domination in Provincial Thailand. **Journal of Asian Studies**, 67(2),
433-67.
- Rigg, J., & Salamanca, A. (2009). Managing Risk and Vulnerability in Asia:
A (Re) Study from Thailand, 1982-83 and 2008. **Asia Pacific
Viewpoint**, 50(3), 255-270.

- Scott, J.C. (1976). **The Moral Economy of Peasants: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia**. New Haven, CT: Yale University Press.
- _____. (1985). **Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance**. New Haven: Yale University Press.
- Van der Ploeg, J.D. (n.d.). **The Peasant Mode of Production Revisited**. Retrieved June 23, 2014, from <http://www.jandouwewanderploeg.com/EN/publications/articles/the-peasant-mode-of-production-revisited>
- Vandergeest, P. (2012). Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia. In J. Rigg & P. Vandergeest (Eds.), **Deagrarianization and Re-agrarianization: Multiple Pathways of Change on the Sathing Phra Peninsula**. (pp.135-56). Honolulu: University of Hawaii Press.
- Vandergeest, P. and Rigg, J. (2012). Revisiting Rural Places: Pathways to Poverty and Prosperity in Southeast Asia. In J. Rigg & P. Vandergeest (Eds.). **The Restudy 'Problem' and Agrarian Change: Revisiting Rural Places in Southeast Asia**. (pp.1-24). Honolulu: University of Hawaii Press.
- Walker, A. (2012). **Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy**. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

บทความจากเว็บไซต์

- กฤษฎา มนเทียรวิเชยรณาย. (ม.ป.ป.). การขับเคลื่อนนโยบายลดความเหลื่อมล้ำ กลุ่มน้ำตาลมิตรผล. เอกสารประกอบการสัมมนา Symposium “การลดความเหลื่อมล้ำฯ” จัดโดยหอการค้าไทย, กรุงเทพมหานคร. ค้นเมื่อ 10 พฤษภาคม 2557, จาก <http://www.thaichamber.org/userfiles/file/>

- คณะกรรมการการเกษตรและสหกรณ์ วุฒิสภา. (2547). รายงานการศึกษาเรื่อง
อ้อยและน้ำตาล. ค้นเมื่อ 15 ตุลาคม 2556, จาก [http://www.senate.go.th/
senate/report_print.php](http://www.senate.go.th/senate/report_print.php)
- ชวลีพร กุศลคุ้ม และกาญจนา เศรษฐนันท์. (2555). การศึกษาต้นทุนและ
ผลตอบแทนในการผลิตอ้อยเข้าสู่โรงงานของชาวไร่อ้อยรายย่อย
ในเขตพื้นที่ต.บัวขาว อ.ภูหินรายณ์ จ.กาฬสินธุ์. เอกสารนำเสนอในการ
ประชุมวิชาการช่างงานวิศวกรรมอุตสาหกรรม ประจำปี พ.ศ.2555, เพชรบุรี.
ค้นเมื่อ 8 มกราคม 2557, จาก [http://ienetwork2012.spu.ac.th/app/web-
root/.../IENETWORK2012-0474.pdf](http://ienetwork2012.spu.ac.th/app/web-
root/.../IENETWORK2012-0474.pdf)
- ทิพย์อักษร มั่นปาดิ. (2551). อีสานแหล่งพืชพลังงาน (ตอนที่ 2) อ้อยพันธุ์
สัญญาหนังสือ. ค้นเมื่อ 28 เมษายน 2557, จาก [http://www.localtalk2004.
com](http://www.localtalk2004.
com)
- ไทยโพสต์. (20 สิงหาคม 2556). สอน.หวันโรงงานไม่พอหีบอ้อย วัปี 57
น้ำตาลตลาดโลกใช้เพิ่ม 8 เปอร์เซนต์. ค้นเมื่อ 28 มิถุนายน 2557,
จาก <http://www.thaipost.net/news/200813/78071>
- ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (ม.ป.ป.). รายงาน
สถานการณ์เอทานอลปี 2556 และแนวโน้มปี 2557. ค้นเมื่อ 4 กรกฎาคม
2557, จาก [http://www.bot.or.th/Thai/Economic Conditions/ Thai/North-
east/commodities/Doclib_CommodityYearly/Ethanal% 20Yearly%
202556.pdf](http://www.bot.or.th/Thai/Economic Conditions/ Thai/North-
east/commodities/Doclib_CommodityYearly/Ethanal% 20Yearly%
202556.pdf)
- เอเอสทีวีผู้จัดการออนไลน์. (23 ธันวาคม 2554). โรงงานน้ำตาลมิตรภาพสินธุ์
เปิดสถานีสูบน้ำช่วยชาวไร่อ้อยหน้าแล้ง. ค้นเมื่อ 14 ตุลาคม 2556,
จาก [http://www2.manager.co.th/ Daily/ViewNews. aspx?NewsID=
9540000163252](http://www2.manager.co.th/ Daily/ViewNews. aspx?NewsID=
9540000163252)

